

VYBRANÉ UKÁZKY Z KNIHY ROBERTA ALTA: »DER FORTSCHRITTLICHE CHARAKTER DER PÄDAGOGIK KOMENSKÝS«*)

I. Poznání světa a tedy i pedagogických jevů.

Komenský touží po tom, aby ve všech životních oblastech poznal vztahy a zákonitosti existující ve věcech a jevech. Jeho velký význam nelze vysvětlit jen z toho, že jeho postup v těchto snáhách ukazuje ryze materialistické sklony. Pokud se projevují, získávají výsledky jeho bádání vědecký charakter. V požadavcích Komenského, pokud se týká metody poznávání, lze nalézt prvky materialistické theorie poznání. Komenský je především pevně přesvědčen o poznatelnosti světa a chce použít poznatých skutečností a vztahů k zavedení nového řádu. Samozřejmě se u něho mísí ona snaha bádat o objektivně existujícím světě a jeho zákonitostech za pomoci víry ve zjevení a myšlení scholastiky operujícího definicemi, jemnostmi a postuláty na základě metafysického. Ale Komenský stále zdůrazňuje, jak je nutné poznání skutečnosti ve všech životních oblastech, že takové poznání je jistě možné a že toto poznání může velmi platně sloužit utváření lidského života.

»1. Trojí věc jest, již lidská naše vědomost, tedy i jakási vševědomost se uskutečňuje, poznání Boha, přírody, umění.

2. Známost toho trojího buď hledána dokonalá.

3. Poznání věci je dokonalé, když je úplné, pravdivé, spořádané.

4. Poznání pravé bývá, když věci bývají poznávány, jak jsou.

5. Věci bývají poznávány, jak jsou, když jsou poznávány, jak jsou učeny.«¹⁾

Tento vznik věcí chápe Komenský ovšem naprosto ve smyslu idealistické filosofie. »Každá věc vznikla podle své idey, t. j. podle jisté předurčené možnosti, čímž se může státi tím, čím jest.«

Také Komenského celoživotní vševědné snažení směřuje k tomu, aby sneslo a spořádalo poznatky ze všech oborů života. Má tvořit sbírku a kri-

*) Ústřední německý pedagogický ústav (Das Deutsche Pädagogische Zentralinstitut) v NDR vydal v nakladatelství Volk und Wissen v Berlíně roku 1953 knihu Roberta Alta o Komenském. Autor v předmluvě píše, že považoval za žádoucí vydat tuto knihu přesto, že již tolik bylo o Komenském napsáno, protože »v Německu dosud nebylo začato s hodnocením pedagogických názorů a výchovatelského působení tak významné osobnosti a tak vynikajícího pedagoga, jakým byl Komenský, s hlediska dialektického a historického materialismu«. Pro nás je také zajímavý autorův dík za revizi rukopisu, který provedl vedle jiných náš komeniolog Dr. Josef Brambora, pracovník kabinetu pedagogiky ČSAV.

¹⁾ J. A. Komenského Předchůdce vševědy. Z latiny vyložil Fr. J. Zoubek, Praha, 1879. Beseda učitelská, str. 41, 42.

tickou přehlídku všeho lidského vědění. Má poskytnout »dokonalé« a zároveň »jasné a určité« jakož i »pravdivé a důkladné poznání toho, co bude a bylo, obraz universa«.

»Je jasné,« praví, »že za pomoci vědy přivedeni budeme k všeobsláhlému poznání věcí — k vševědění, t. j. k dokonalé moudrosti, všechno v sobě zahrnující a navzájem souvisící, aby nezůstalo nic zjevného nebo skrytého, co by nebylo poznáno.«

A tak je Komenský pevně přesvědčen, že podstata všech pochodů v pedagogickém oboru je přístupna poznání a že pomocí přesných poznatků může být rozvíjena plodná pedagogická práce.

II. Poznání za účelem použití.

Nemá se hledat pravda pro pravdu samu. Člověk má užívat rozumu, aby věci ve světě napravil. Všechno vědění má sloužit k tomu, aby pomáhalo při nastolení nové doby, aby rozžehlo školám, církvím a státům nové světlo, světlo nové moudrosti, aby tak nadešel konec všemu sváru na zemi, aby všichni lidé mohli dojít k šťastnému životu.²⁾

Komenský se často obrací proti hašteření a neživotným diskusím scholastiků. Ve svém Labyrintu se vysmívá vyučování v dosud platných předmětech a neplodným hádkám učenců: »Dokonce se přeli, zda oheň je horký nebo studený, sníh bílý nebo černý.«³⁾ Proti tomu chce Komenský všechno vědění ve všech oborech využít k lepšímu utváření společnosti a jednotlivce. Vědění se má stát utvářecí silou člověka. Tato základní zásada se vyskytuje i v malé knížce: »Strůjce štěstí neboli umění vědění rady sobě a svým věcem«, kde dvěma mladým šlechtickým žákům chce na cestu dát životní pravidlo, opírající se o přesnou znalost věcí: »Nikoli poslední je věc moudrosti, poradit sobě a svým záležitostem. Nebylo to ještě přivedeno k nauce o umění, ale má se k tomu dostat... Neboť všechny věci jsou právě tak, jak vznikají; vznikají však, jak je utváříme... Umění strojiti štěstí, jest přijímati vše to, co máme v životě dělati a co se nám nemilého přihází, aby nás nestrhly náhody, nýbrž my je.«⁴⁾

III. Přirozenost pedagogických jevů.

Komenský chce také zjistit zákony v oblasti pedagogiky, jimiž jsou určovány cíl a cesty výchovy a vyučování. Tyto zákony třeba odvodit z přírody; všechny pedagogické směrnice musejí být přirozené. Přitom se již v zárodku vynořuje myšlenka, že teprve vzhled v zákony duševnosti, v povahu lidské duše činí člověka způsobilým k uvědomělé činnosti vychovatelské a vyučovatelské.

V této zásadě přirozené výchovy se zračí především požadavek, aby se

²⁾ Citováno podle Monatshefte der Comenius-Gesellschaft, sv. 15, str. 77.

³⁾ J. A. Komenský: Labyrint světa a ráj srdce.

⁴⁾ J. A. Komenský: Faber fortunae.

pedagogické pochody projednávaly stejně jako pochody přírodní, prozkoumané ve své zákonitosti, a aby se správně a plodně utvářely na základě této zjištěné zákonitosti. Tak se snaží Komenský opřít každý pedagogický krok poukazy na příslušné podobné jevy v přírodě. Že při vyučování mají významnou úlohu cviky, odůvodňuje asi tak, že ptáci, vysedávající mláďata, neohřívají jen vajíčka, nýbrž je sem a tam obracejí, aby byla zahřívána se všech stran, aby vylíhlá mláďata hojnými pohyby zobáčků, nožiček, křídel, protahující se, stahující a třepetající, konečně nabyla síly k létání.

Nutnost začínat vyučování nikoli verbálním poučováním, nýbrž z poznání věcí samých, odvozuje Komenský z obrazu stromu, při němž všechno dřevo, kůra, listy a plody z kořene vznikají, anebo z obrazu stavitele, který nemůže zpevnit budovu vnějšími podpěrami, nýbrž staví na pevném základě. Tak nesmí právě vyučování začínat slovy a rčeními ze spisů snesenými, nýbrž musí budít porozumění věci, »aby z něho jako ze živého pramene potůčky proudily a jako z pupenců každé ratolestky tolikéž a tak pořád až do zrostu dokonalého.«⁵⁾

Krok za krokem v každé větě, a to i při směrnících mravní výchovy nacházíme tento odkaz k »přirozeným pochodům«.

»Způsobu pak,« uvádí na jednom místě, »nejlepšímu kázně učí slunce nebeské, které rostlinkám země slouží: 1. vždycky světlem a teplem, 2. často větrem a deštěm, 3. někdy toliko hřmáním a blýskáním, ačkoli i to k dobrému přichází. Tak tedy i vůdce mládeže ditky spravovati a napravovati má: 1. příkladem ustavičným, 2. slovy milými, buď že napomíná nebo poroučí... 3. Pakli kdo zavilý jest a povlovnější a taková slovná kázeň nedostačuje, teprv se přijíti můž a má k skutečnému trestání.«⁶⁾

Takto se všechno v oblasti výchovy odůvodňuje paralelou s přírodními pochody, při čemž se pod pojmem »příroda« rozumějí brzy pochody neústrojného světa, brzy zase jevy ze života rostlin a zvířat, brzy lidské chování, jako na př. činnost řemeslníka, nebo opět povaha, podstata lidské duše, zvláštnost dětského myšlení; zkrátka všechno, co existuje a je nějak přístupno našemu pozorování.⁷⁾ Ale je příznačné, že odvození pedagogické zásady z kterýchkoli jiných lidských činností, jako z práce řemeslné, není zdaleka tak vyumělkované, jako odvození pochodů biologických.

Nové a převratné při tomto postupu je to, že se tu Komenský neodvolává při důkazu pedagogických zásad na slova svatého Písma a církevní autority, nýbrž že se snaží opřít své pedagogické myšlení o přírodu, o pozorování života, který probíhá kolem člověka, o jeho zákonitosti, a postavit je tak na tento pevný základ. A dokonce se odvažuje užít lidské praxe, pochodů ze života práce jako vzoru pro procesy pedagogické; je to postup, který by byl býval sotva možný ve středověké vědě, při němž se uznává

⁵⁾ J. A. Komenský, *Didaktika veliká*, kap. 26, str. 390, Brno, 1913.

⁶⁾ J. A. Komenský, *Didaktika veliká*, kap. 18, str. 240, Brno, 1913.

⁷⁾ Srovnej: Heinrich Deiter: Pojem přírody ve »Veliké didaktice Komenského«, *Pädagogik*, seš. 1/1952.

důležitá a směrodatná úloha produktivní činnosti měšťanstva. Komenský se však dívá při všem tom zdůvodňování pedagogických směrnic na člověka se zřetelem k jeho schopnostem a možnostem rozvoje jakož i se zřetelem k jeho konání a působení jako na část přírody a přenáší pochod jevů v životě rostlin neomezeně na proces vyučování, t. j. na vědomé pochody probíhající jen v životě člověka. Nepojednává všeobecně o kvalitativních zvláštěnostech lidského sociálního života a zvláště o procesech výchovy. Jeden z jeho kritiků, který s ním souhlasí v mnoha jeho názorech, označuje zcela případně jako nesprávný tento způsob, když píše: »Od které bestie si vezmeme schopnost učití... Kde máme ptáky, kteří káží svým slepičkám? A jestliže ano, co máme z toho, neodpovídali-li by způsobu lidí.«⁸ Vybízí Komenského, aby neodvozoval základy umění vyučovatelského z takových analogií, nýbrž z pokusů, ze skutečných pozorování pochodů vyučování. Ve skutečnosti Komenský nezískal své didaktické názory z přírodních pochodů. Spíše se v nich shrnují zkušenosti získané reformami v oblasti vyučování.

Pokroková pedagogická praxe jeho doby je vlastní pramen didaktického přesvědčení J. A. Komenského a onen oprávněně napadený způsob odůvodňování pedagogických požadavků představuje jenom pokus přisoudit také pedagogickému postupu tentýž stupeň jistoty a bezpečnosti, kterého domněle dosáhla jeho doba ve věcech poznání přírody, použití mechanických zákonů v uměních (technice) a podávat je jako stejně zákonitě probíhající a jako správně poznané v tomto průběhu.

IV. Soustava pedagogických názorů Komenského.

Má-li se vniknout do vychovatelského dění a má-li se pravidelnost jeho procesu zdůvodnit, tu je přirozeně člověk veden k tomu, aby při důsledném provádění tohoto předsevzetí sestavil pedagogickou soustavu.

Komenský je první pedagog, který se snaží sestavit vědeckou pedagogickou soustavu. Celistvost pedagogických jevů je tu zachycena, předvedena, a to tak, že každá pedagogická jednotlivost je zdůvodněna a zaujímá pevné místo v celku, je ke všem ostatním pedagogickým poznatkům v určitém vztahu, takže vzniká uzavřený jednotný celek. Snaha po systematickém zpracování je vůbec podstatným rysem myšlení Komenského. Také Komenského vševěda nechtěla nic jiného než mohutnou soustavu všeho lidského vědění.

»Plná moudrost, kde se všechno doplňuje a na sobě závisí... Kde všechno z neotřesitelných zásad k nesporné pravdě postupuje a ve stálé harmonii mezi sebou souvisí... vševěda bude knihou věčného reálného vzdělání. Knihou totiž, která veškerenstvo věcí a lidské moudrosti objímá,

⁸) Z polemiky J. Hübner proti Didaktice veliké. Citováno podle Kvačaly: Osudy »Veliké didaktiky« Komenského za života Komenského, Monatshefte der Comenius Gesellschaft, sv. 8, Berlin, 1894.

všechno pro všechny potřeby vezdejšího života pořádá, všechno konečně tak výtečnou metodou sděluje, že všechno ze stejných principů přichází, všechno k stejným cílům míří, takže ve stálé souvislosti jedno z druhého vyplývá, že účel v konečném účelu může být nalezen a ani kromě tohoto nezbyvá k učení ani což jinde kromě na svém stanovišti nemůže naléztí místo.«⁹⁾

Právě takovou soustavnou povahu poznatků žádá Komenský ve všech oborech vědění. Jeho práce na učebnici Fysiky (přírodověda) je určována týmhž úmyslem: »Proč bychom to měli považovati za nemožné, co tak jasné je v mathematice, kde totiž všechny důkazy mohou být na bíledni a všechno předcházejícím a známým (neboť začínáme vždy běžným, že i neznalé to omrzí) v takovém pořádku je spjato, že ani žádný střední člen nemůže být přeskóčen, ani neznámější nemůže míti místa, čímž se stává, že jak posledním, tak prvním nemůžeme odepřiti souhlas. Že o něco podobného nebylo až dosud usilováno v metafysice, fysice, theologii, tomu máme důvod se diviti.«¹⁰⁾

A stejným způsobem chce Komenský všechny pedagogické zkušenosti, které tu a tam byly získány a sebrány, všechny návrhy, které byly vynalezeny bez vědomého úmyslu, nebo sjednoceny v boji proti scholastické škole, všechny metody, které se v praxi a praxi již osvědčily, zdůvodniti a odvoditi je ze všeobecných principů, uspořádati a stmeliti v organickou jednotu. Toto počínání je velkou zásluhou Komenského, ať už jakoukoliv jednotlivost jeho metody nebo jakoukoliv myšlenku jeho zásad najdeme také u toho nebo onoho jeho předchůdce. Komenský je si dobře proti všem předchůdcům vědom toho úmyslu a toho rozdílu. O své Didaktice říká: »Chtěl jsem přednésti celek, nikoli část, a stavbu začíti od nejspodnějších neotřesitelných (fundamentů) základů. Nenávidím všechno povrchní... všechno kouskovité, všechno stavěné bez základů... vytyčuji si vždy všeobšíhlé cíle, nad které nezbyvá již nic, čeho si přáti, a jdu jistými a spolehlivými a stejně všeobšíhlými cestami vedoucími k těmto cílům.«¹¹⁾ Můžeme říci, že Komenský toto předsevzetí skutečně splnil. Podává ve své Velké didaktice a v jiných didaktických spisech systém pedagogiky. Shrnuje všechny skutečnosti a názory v oblasti pedagogiky ve vyšší jednotu, neboť odhaluje její vztahy a závislosti a uvádí je v logickou soustavu, která představuje jednotný, spořádaný, ve výrocih důsledný, v sebe uzavřený celek.

V. Jen užitečné vědomosti

Při všem vyučování se snaží Komenský zachovávat zásadu, aby v něm nebylo ničeho, co by nemohlo člověku pomoci, aby se vyznal ve světě,

⁹⁾ J. A. Comenius, Fysika, vyd. od Rebera Gissey 1896, str. 40—41.

¹⁰⁾ Tamtéž, str. 33.

¹¹⁾ J. A. Komenský, Věječka moudrosti: Opera didactica omnia, sv. IV, str. 46.

čeho by nemohl použití k ovládnutí přírody, k rozvoji svých duševních a mravních sil a jako přípravy pro život věčný. Také toto pojetí Komenského je vědomě zaměřeno proti obvyklému obsahu vyučování ve školách jeho doby. V nich se nijak neodrážely mohutné pokroky přírodních věd. Školní učební látky sotva se dotkl poukaz na metodu vědeckého bádání, která by pozorovala skutečnosti a pokoušela se vyzkoumati zákonité jejich souvislosti, která by usilovala o stále lepší poznání přirozeného světa za tím účelem, aby užila poznanych zákonů k nápravě věcí lidských. Ve školách se ještě dostatečně nedbalo požadavků nastupujícího kapitalistického řádu, který potřeboval podnikatele oddané praktickému životu, čilé, hledající nové způsoby výroby a jejich využití. Ve vyučování latinských škol vládlo ještě pořád scholastické zahrávání s pojmy, které vymezovalo pojmy na podkladě spisů klasických spisovatelů, otců církevních a jejich vykladačů, třídilo jevy, aniž zkoumalo jejich podstatu a snažilo se dokazovati všechno, odvolávajíc se na úsudky autorit. Naproti tomu žádá Komenský, aby se ve školách nepěstovala žádná falešná učenost, nýbrž aby se učilo důkladnému vědění, jež by uzpůsobilo člověka užívati získaných vědomostí v praxi. Přitom však musíme věděti, že ještě u Komenského zůstalo mnohé v učební látce, co nebylo ve shodě s tímto požadavkem, nehledě vůbec k tomu, že k užitečným vědomostem a dovednostem se počítá všechno to, co děti podle jeho mínění z náboženských názorů a zvyklostí nutně potřebují pro život věčný. Pokouší se však důsledně vymýtit, co odporuje třem dílčím úkolům jeho cíle vyučovacího, který spočívá v tom, aby byl vzdělán duch ve vědách a uměních, aby byly zušlechtěny mravy a aby se děti učily uctívati Boha.

VI. Nové předměty

Snaha zprostředkovati všechny stránky lidského vědění, učiti reálním poznatkům a jejich použití, pohnula Komenského také k tomu, aby zvrátil staré dělení učební látky ve školách v sedmero svobodných umění, které mělo výlučnou platnost po celý středověk. Zavádí nové předměty do školy; o tom pojednáme blíže při rozpravě o druzích škol.

VII. Mateřská škola

První údobí, mateřská škola, »schola materna«, trvá od 1. do 6. roku. Pro ni vydal Komenský 1633 metodický návod »Informatorium školy mateřské«, t. j. »Pořádná a zřetelná zpráva, která rodičové pobožní i sami skrze chůvy, pěstouny a jiné pomocníky své nejdražší svůj klénat, dítky své milé, v prvním jejich a počátečním věku rozumně o počestně k slávě Bohu, sobě ku potěšení, dítkám pak svým na spasení vésti a cvičiti mají«. ¹²⁾

¹²⁾ J. A. Komenský, Informatorium školy mateřské. Titulní list Sebraných spisů Komenského. Sv. IV, 1913.

Komenský neúnavně zdůrazňuje, že vzdělání mládeže musí začít brzy. První dojmy jsou nejsilnější a nejtrvalejší. Když se v dětském věku zanedbají rozvíjející se schopnosti nebo se zakoření zcela špatné návyky, je těžké potom zjednat nápravu. Jak tato raná výchova a první vyučování má se dít, to podává Komenský s jemným psychologickým porozuměním. Ukazuje, jak může a musí vyvíjeti předškolní výchova v rodině především smyslové ústrojí dítěte a obsah jeho představ ve věcech jeho okolí. Ve všech odvětvích, na př. ve fyzice, zeměpise, dějepise, má si dítě vytvořit zásobu představ, rozšiřovat ji a zdokonalovat svoji slovní pohotovost. Samozřejmě se to vše nemá ještě dít na tomto stupni jako systematické vyučování. Ale v zeměpise na př. by měly být děti vzdělávány tak, aby znaly místnost (budovu), kde spí, místo, kde jedí a kam chodí na procházku. V třetím roce přibude jim geografie, »jestliže se již nejen v světnici, ale i v síni, v kuchyni, i v komoře, na dvoře, i v maštali, i v zahradě, summou v domě a okolo domu znáti budou. V čtvrtém se mohou již na ulici, na rynek, k sousedovům, k strýcovi, k dědovi, bábě, tetě etc. známiti.«¹³⁾

Nebo první vzdělání v »historii a pamatování věcí zběhlých, tedy příprava dějepisného porozumění, děje se tak, že se dítěte tážeme: „Kdo ti to dal? Kdes byl včera? Před čím? (u dědečka, u báby, u tety etc.). Co ti dali? Co ti pan kmotr dáti připověděl, když budeš choditi do školy etc.“»

Zde se tedy dávají dítěti lehké otázky, které směřují k tomu, aby si uvědomilo minulé věci, zaměřilo pozornost na uplynulý čas a podrželo v paměti časový sled událostí. Vedle těchto návodů k duševnímu utváření dětí podává Komenský podrobné návrhy, jak navyknout děti práci tím, že pomáhají v domácnosti a při lehkých pracích ručních, a ukazuje, jak se mají děti vychovávat k mírnosti (střídmosti), čistotě, uctivosti, poslušnosti, pravdivosti a lásce k bližnímu.

Komenský je spisem Informatorium školy mateřské první pedagog vůbec, který ukazuje netoliko na nutnost cílevědomé a soustavné předškolní výchovy, jež je zároveň zárodkem a předpokladem všeho pozdějšího vzdělání dětí, nýbrž on se zároveň zabývá podrobně obsahem a metodami takové předškolní výchovy.

Přitom ukazuje, jak je nutný v předškolní výchově od samých začátků soustavný základ budoucích předmětů vyučovacích, podnět to, který dosud v praxi naší předškolní výchovy nedospěl splnění, jež by bylo v soulase s našimi potřebami. Ovšem že Komenský myslí na výchovu domácí, nikoli na veřejnou předškolní výchovu, jaká je v našich mateřských školách.

VII. Škola obecná

Druhý stupeň navrhované organizace školské je podle Komenského škola obecná, »schola vernacula«, která má být zřízena v každé obci. Je

¹³⁾ Tamtéž, str. 532.

určena pro děti obojího pohlaví bez rozdílu stavu, a to od šesti do dvanácti let. Vyučování v této škole má vycházeti z názoru věcí a má se díti jedině v řeči mateřské. Tato škola navštěvovaná všemi dětmi má pěstovati národní jazyk jako pouto vízící všechny příslušníky národa a má také učití tohoto jazyka správně užívat. V této škole se má každý jednotlivý žák naučit všemu, čeho bude nezbytně potřebovat v životě. Má umět plynne čísti a psátí v mateřském jazyku a má také ovládat mluvnici jazyka mateřského; má se seznámiti s písemnými památkami národními, s biblí, jakož i s písemnictvím současným. Má umět jednoduché nákresy; má počítat a být schopen konat jednoduchá měření; zpívat obyčejné melodie a z paměti opakovat duchovní písně. Má být obeznámen s katechismem, významnými průpověďmi a biblickou dějeppravou; znáti a užívat mravouku sestavenou v pravidla a objasněnou příklady. Má se naučiti nejdůležitějším věcem ze světových dějin a něco z nauky o státu a hospodářství, pokud je to nutné pro porozumění denním událostem doma a ve státě. Také se mají dětem obecné školy sděliti nejnutnější věci z nauky o vesmíru a zeměkouli. Konečně mají poznati různá řemesla.

Požadavkem gramatického vyučování, důkladného vyučování počtům, poučení v dějepise a zeměpise, jakož i v základních pojmech nauky o státu a hospodářství, požadavkem poznání nejdůležitějších výrobních odvětví Komenský daleko převyšuje to, čemu se učilo v nelatinských školách, pokud vůbec ještě tehdy byly. Vyučování v těchto školách se omezovalo obyčejně na pamětné učení katechismu, na biblickou dějeppravu, na trochu psaní, čtení a počítání.

Také v těchto dalekosáhlých návrzích Komenského, týkajících se vyučování v obecné škole, se mísí na jedné straně potřeby kapitalistické společenské formace, která své nároky znenáhla uplatňuje, a na druhé straně pravé demokratické rysy, které však v třídní společnosti musely nutně zůstat utopické. Obecná škola je rozdělena v šest ročníků, ročních tříd. Pro každou třídu mají se opatřiti zvláštní učební knihy. Komenský vydal tyto knihy později v Lešně. Nebyly však nikdy tištěny, poněvadž Komenský neměl příležitost pro děti svého národa takové obecné školy zakládat.

Rukopisy těchto čítanek byly zničeny při požáru v Lešně. Jen jejich názvy jmenuje Komenský ve svých didaktických spisech, později vydaných. *Violarium* (Fialkový záhon), *Rosarium* (Růžový háj) a podobně. Komenský doufá, že těmito názvy povzbudí zájem dětí a přiblíží jim učení jako příjemné a lehké zaměstnání. Ale ještě něco dýše z těchto názvů: knížečka pro třetí třídu na př. nazývá Komenský »*Violarium* mládeže toužící po vědění a moudrosti, kde všechna ta moudrost, všechno hodné víry a vědění, cokoli na nebi a na zemi a na poli lidského umění jest, duši dětské se půvabným způsobem předvádí«. Knížečka pro pátou třídu je nadepsána: »*Balsamentum* duševní křesťanské mládeže, kde se ukazuje zdárné

léčivé používání rozmanitých lidských vědomostí a umění a tak všeho toho, co se obvykle na tomto světě člověku přihází.« Jestliže Komenský v těchto knihách uskutečnil podle jejich názvu zásady týkající se obsahu učebního na škole obecné, tu by byly tyto knihy prvními čítankami pro školu obecnou, které přinášely nejen biblické látky a liturgické texty, nýbrž látku ze všech oborů života přístupnou dětem širokých lidových vrstev.

Pokud jde o věk dětí navštěvujících školu, jakož i o rozsah látky učebné, tu se podobá tato instituce škole, která se později stala známou v Německu a v ostatních zemích jako škola obecná, neboli elementární. Proto byl často Komenský považován za reformátora, který podnítil a založil obecnou školu. Ale nesmíme přitom nikterak zapomínat, jak se to obvykle dělo, že škola obecná neboli elementární, pozdější dobou navštěvovaná jen chudšími vrstvami obyvatelstva, nebyla nikterak míněna Komenským v tomto duchu, neboť on žádal výslovně školu skutečně obecnou, navštěvovanou všemi dětmi bez rozdílu. Komenský polemizuje proti jinému názoru, podle kterého mají chodit do školy elementární jen takové děti, které se budou později jednou věnovat povolání řemeslnému. »Avšak mě nutí můj názor nesouhlasiti. Neboť 1. Já zamýšlím všeobecnou výchovu všech, kdož lidmi se narodili, ke všemu, co lidské jest. Musí tedy proto společně vychovávání býti, pokud vychovávání býti mohou, aby všichni se navzájem pobízeli, povzbuzovali, podněcovali. 2. Chci, aby byli všichni vedeni ke všem ctnostem, také k skromnosti, svornosti a vzájemné úslužnosti. Proto nesměji býti tak záhy oddělováni, ani se nesmí dítí některým příležitost k samolibosti nebo pohrdání ostatními. 3. Chtíti určití šestiletému dítěti, pro které povolání je schopno, zda k vědám či k řemeslu, zdá se předčasným; ještě se nedostí ukazují ani síly ducha ani sklony duševního života, lépe obě přichází najevo... Aniž se rodí děti pouze bohatých nebo urozených, vysokých úředníků k podobným hodnostem, aby jen jim byla otevřena škola latinská a ostatní aby byli jakoby beze vši naděje odmítnuti.«¹⁴⁾

Komenský tu tedy zastává jednoznačně názor, že je třeba základní školy jednotné pro všechny děti, všemi navštěvované, a přístup k vyšším stupňům vyučování závislým činiti na snaze a nadání dítěte: V nárysu »Pansofické školy« v Potoce vyslovuje přání, aby ... »nikdo ze šlechtického stavu, nikdo z mládeže měšťanské a také nikdo nadaný z nižšího lidu selského nebyl vylučován z vyšších studií«, a navrhuje pečovat o to, aby žádnému chtivému vzdělání jeho chudobné poměry nebyly překážkou.

Na rozdíl od našeho školského systému nejsou ještě u Komenského všechny ony možnosti, které různými cestami, na př. pokračovací školou nebo školami odbornými atd., dávají každému jednotlivci příležitost dospět k nejvyšším stupňům vzdělání, neboť to nebylo ještě nikterak nutné.

¹⁴⁾ J. A. Komenský, *Didaktika veliká*, kap. XXIX, str. 407, Brno, 1913. Sebr. sp. J. A. K. Přeloženo z latinského textu.

VIII. Škola latinská

Komenský zná jen jednu cestu, která vede děti ze školy obecné výše: školu latinskou. Taková škola latinská má býti zřízena v každém městě. Mají do ní chodit děti od 12 do 18 let. Zde nalézáme jako učební předměty sedmero svobodných umění. Komenský však nejen přijímá doplnění těchto oborů reálními vědami a disciplinami dějepisnými, jak to započala již pedagogika humanistická, nýbrž i nově hodnotí tyto nové obory. Fysika, zeměpis, dějepis, ethika, nový cizí jazyk nejen že mají být obsahem vyučování, nýbrž toto vyučování má začínati v řeči mateřské, která především otvírá přístup k reálním vědám, k vědám přírodním a matematice. Dialektika a retorika pak tvoří teprve závěr učebního úvazku latinské školy. Nauka o tvorbě pojmů a užívání pojmů při logických soudech a důkazech, jakož i nauka o umělém vyjadřování poznatků slovem a písmem následuje teprve tehdy, když žák získal obsáhlé reálné vědění o skutečnostech a jejich vztazích.

Ježto tyto latinské školy tehdy jediné skutečně existovaly a Komenský byl donucován svými přáteli a příznivci psát knihy pro tyto školy, většina jeho učebnic je určena pro tento školní stupeň a jeví se v nich snaha uskutečnit v jazykovém vyučování této latinské školy základní zásadu, aby žák učící se jazyku ruku v ruce poznával také věci řečí označené.

IX. Akademie

Nejnadanější absolventi latinské školy, »jen nejvybranější talenty, výkvěty lidstva«, mají projít ještě čtvrtým stupněm vyučovacího systému: akademií. Komenský odkazuje na tenkrát nejužívanější tři fakulty: na theologickou, právnickou a lékařskou. Zde na akademii se mají pěstovat »skutečně všeobecné studie«. ¹⁵⁾ Zde se má důsledně rozvíjet v nejvyšším dovršení pánsofie soubor všeho vědění.

Konečně žádá Komenský ještě zřízení »Collegia didactica«, učené to společnosti, na způsob vědeckých akademií, které byly později zřízeny skoro ve všech evropských zemích. Všude nacházíme v době vzrůstajícího se měšťanstva sdružení lidí, kteří si vzali za úkol výměnu zkušeností a názorů, jakož i další vývoj nějakého oboru duševního života nebo vědeckého myšlení vůbec (akademie přírodních filosofů, jazykové společnosti atd.). Komenský žádá nyní takové sjednocení jako veřejné zřízení, podle něho to má být sjednocení didaktiků. To však znamená, aby výsledky práce kolegia byly předmětem vyučování, aby našly v národě všeobecné rozšíření a aby tak sloužily obecnému blahu. Při úkolech, které ukládá Komenský členům tohoto kolegia, vychází jasně najevo jeho pojetí o úloze vědění sloužícího lidskosti a pokroku a o nutnosti všeobecného rozšíření vědomostí a vzdělání.

¹⁵⁾ Didactica magna (Beeger—Zoubek), str. 239.

X. Vyučování ve třídách

Nutnost vyzbrojit mnoho dětí a také děti širokých vrstev skutečnými znalostmi činí žádoucími nové vyučovací metody.¹⁶⁾ Ve vyučovacím systému Komenského se využívá nutně a účelně některých zkušeností z oblasti výroby, ovšem s přihlédnutím ke zvláštnostem vyučovacího úkolu a chodu práce ve škole. Stejně jako výrobní podnik je stále nucen k tomu, aby upravoval výrobu podle racionálních hledisek, stanovil přesně výdaje a výlohy, propočítal nejpřesněji dobu a náklad na výrobu zboží, vynaložil a plánoval pro určité práce stejnou dobu a stejnou sílu, tak i celý provoz školní a s ním vyučování ve třídě se podrobuje takovému racionálnímu řízení, a to tak, že se určité látky učebné naplánují jako zaměstnání na určitý čas a že se tak stanoví, jaké doby je třeba k dosažení určitého vyučovacího cíle. Toto plánování platí stejnou měrou pro všechny žáky, právě tak jako podnikatel počítá se stejným výkonem každého dělníka ve stejném časovém období a jen takový také odměňuje. Při onom systému vyučovacím ve třídách, při němž v téže místnosti směřuje mnoho žáků k témuž vyučovacímu cíli, nebyly zajisté bez vlivu ony tendence ke kooperaci ve výrobě, které z počátku směřují ke kooperaci nejjednoduššího způsobu: V jedné dílně byl, organisován a veden podnikatelem, větší počet dělníků pospolu, při čemž dělby práce ještě nebylo a každý zaměstnanec podle tradičního způsobu dělníkova zhotovoval svoje dílo.¹⁷⁾

Komenský nám tedy představuje po prvé školu jako instituci, která svou práci vykonává podle přesného plánu a která postupuje způsobem přesně stanoveným a uspořádaným, jako instituci, která k tomu cíli vyžaduje rozdělení na třídy. Ovšem, podle Komenského koncepce na rozdíl od dnešního vyučování ve třídách stojí v popředí vyučování v každé třídě jiný předmět, který po ukončení tohoto ročníku ustoupí jinému předmětu ve třídě další.

Toto uspořádání a plánování vyučování po třídách vyvolává přirozeně jinou vyučovací metodu, nežli byla dosud obvyklá, jakož i přesně dodržovaná pravidla v celém školním životě. Tak je třeba dbátí cvičení a opakování učiva; aby se rovnoměrně upevnily vědomosti všech žáků, učitel se musí přesvědčovat častými kontrolami o tom, zda bylo dosaženo žádoucího cíle vyučování atd. Školní kázeň je také nezbytnou podmínkou pro pravidelný chod takového vyučování ve třídě. Žáci však nesmějí být přetěžováni; v obecné škole nemělo vyučování trvati déle než čtyři hodiny denně. Dvě hodiny dopoledne, pokud možno v ranních hodinách, měly plně stačit ke zdokonalování rozumu a paměti, kdežto obou hodin odpo-

¹⁶⁾ Srovnej také I. A. Kairov, *Pedagogika* (rusky). Moskva, 1948, str. 119.

¹⁷⁾ Srovnej Karla Marxe, *Kapitál*, Dietzovo nakladatelství, Berlin, 1847, sv. I, str. 387: «Působení většího počtu dělníků v týž čas, v téže místnosti (nebo je-li to na téže pracovišti) k výrobě téhož druhu zboží pod komandem téhož kapitalisty tvoří historické a pochopitelné východisko kapitalistické výroby.»

ledne mělo být použito pro praktické cvičení rukou, hlasu atd. Komenský promýšlí všechny tyto věci a podává přesné pokyny ke všem zaměstnáním školního života, aby se důsledně prováděly jeho zásady.

XI. Vyučovací metody

Aby se došlo v taktó uspořádané a upravené instituci k žádoucím výsledkům, je třeba použití správné metody. Chceme-li správně mládež vyučovati, musíme především poznati povahu lidského ducha, způsob, kterým se věci chápe, zmocňuje anebo jak je činí předmětem svého jednání. Je třeba zkoumati způsoby vyučování, jak je příroda sama ukazuje. Přírodou ukázané způsoby vyučování je dlužno prozkoumat. Budou muset platit, poněvadž jsou přirozené pro všechny žáky a pro všechny vyučovací látky, poněvadž odpovídají přirozeným zákonům; také nepochybně vedou k úspěchu.

V tomto odůvodnění všech metodických pravidel na základě přírody (přírodou) spatřujeme znovu snahu Komenského, vystihnouti také pochod vyučování v jeho zákonitosti, řídit jej na podkladě poznanych zákonů a přivést jej k nejvyšší dokonalosti.

Na mnoha jiných místech didaktických spisů zdůrazňuje Komenský, že metoda může být jen tehdy úspěšná, zná-li učitel přesně zákony učebního postupu a dovede-li jich tak použití jako řemeslník, jemuž jsou ku prospěchu zákony mechaniky. Jaký byl vlastně Komenského rozvinutý a znázorněný způsob vyučování? Tento způsob Komenský podával znovu a znovu v jiném a obměňovaném zpodobení. Ještě v posledních letech života podává své didaktické myšlenky v novém uspořádání. Dříve než se pokusíme vyhledati ve všech oněch obměnách stejné základní rysy, chceme načrtnouti způsob odvození didaktických základů a pravidel, jak je Komenský podává ve své »Velké didaktice«. Přitom je velmi často zřejmé, že mnoho didaktických pravidel je vzato ze zkušenosti pokrokové školní praxe současné doby, tedy před jejich theoretickým odvozením z nějakých pochodů v oblasti přírody, a že na podporu zvýšených vyučovacích požadavků je třeba často celkem násilně přibrat paralely k přírodním pochodům.

Komenský promlouvá ve čtyřech kapitolách své Didaktiky o zvláštních znacích takového, od přírody odporovaného vyučovacího postupu:

1. o spolehlivosti a jistotě, s jakou se musí vyučovat a učit;
2. o lehkosti učení;
3. o zdařilosti vyučování;
4. o stručnosti a rychlosti učení.

V každé kapitole se uvádí několik zásad z přírody, na jejichž podkladě se obdobně přiřazují obecné požadavky pro vyučovací proces. Z každého z těchto požadavků se zase odvozují některá pravidla pro vyučovací po-

stup, takže vzniká velký počet předpisů, často se překrývajících a opaku-
jících.

Druhá zásada 16. kapitoly zní na př.: »Příroda sobě hotoví materii, dřív nežli formovati začíná.« Z toho se odvozuje požadavek: »Látka před formou.« Proto Komenský žádá: »I. Knihy a všecko zhotovené míti dostatečně. II. Věcem učití předně a potom řeči. III. Žádnému jazyku neučití z gramatiky, než z textu autorů vhodných. IV. Reálním předmětům učit před organickými. V. Příklady předcházejí před pravidly.«¹⁸⁾

Jiná zásada zní: »Příroda všechno pojímá ve stálé spojitosti. Zatím co na příklad tvoří ptáčka, spojuje jeden úd s údem druhým, jednu kost s druhou, jeden nerv s druhým atd., a tak naveskrz. Tak je tomu i u stromu, z kořene roste kmen, na kterém zase větvičky a ratolesti, z ratolesti pupeny a z těchto listky, květy a plody a konečně nové větve atd., takže jestliže tu máme stejných tisíc nových větví, ratolestí, listů a plodů, přece to vše tvoří jeden a týž strom...« Komenského návod zní: »má se napodobovati«, to znamená, tohoto dění, které můžeme pozorovat v přírodě, má se užít ve vyučování, a z toho plyne: »1. Studie celého života musí být tak řízeny, aby tvořily jedinou encyklopedii, ve které by všechno vycházelo ze stejného kořene a všechno bylo na svém zvláštním místě. 2. Všechno, čemu se učíme, musí být podloženo zákony, aby se nenechalo snadno místo ani pochybování ani zapomenutí. Důvody totiž jsou ony hřeby, klíny, skoby, které věc upevňují a nedají jí kolísati a couvnouti. Důvody však všechno upevňovati znamená: Všeemu učití z příčin, ne pouze ukázati, jak něco jest, nýbrž také proč to nemůže být jinak.«¹⁹⁾

Podobným způsobem jsou tak odvozena ze všech ostatních zásad pravidla pro vyučování. Ve čtyřech kapitolách, které podávají téměř čtyřicet zásad, z nichž se zase odvozují další pravidla, vyskytuje se velký počet zčásti důležitých, částečně vedlejších návodů.

Nyní je tedy na čase vylopnouti hlavní rysy didaktických požadavků Komenského, obřezající se ve všech těchto pravidlech a je utvářející. Ony se také ve všech jiných spisech Komenského objevují, pokud se týkají metody.

XI. Hlavní rysy metody

Metoda zprostředkuje znalosti věcí samých. Především se všude prosazuje v metodě Komenského zásadní stanovisko, že každé vyučování musí začínati znalostí nikoli slov, nýbrž poznáním věcí a jevů samých. Komenský kritizuje metodu běžnou ve vyučování scholastickém a v soudobých latinských školách. Tato metoda neusilovala o to, aby ukázala, jaké jsou věci v sobě a o sobě samy, nýbrž co o tomto nebo jiném předměte myslí a píše ten či onen spisovatel. Takto spočívá vzdělání mnoha lidí v tom, že ovládají pouhou nomenklaturu, jejich vědění je mrtvé vědění.

¹⁸⁾ J. A. Komenský, *Didaktika veliká*, Nov. vyd., 192—193.

¹⁹⁾ Tamtéž, str. 125—126.

Avšak věci prý jsou hlavní, slova pak přídatná, věci těla, slova roucho, věci jádro, slova slupka a obal.²⁰⁾

Každé pravé vědění musí mířiti k poznání skutečnosti a tato skutečnost existuje nezávisle na vědomí člověka. »Věci jsou o sobě a pro sebe, čím jsou, i když není k nim ve vztahu žádný rozum nebo řeč. Rozum a řeč se však točí pouze okolo věcí a na nich závisí. Bez věcí zajdou v nic, nebo se stanou pouhým zvukem k marnému a směšnému počínání.«

Tento materialistický názor o existujícím materiálním světě, nezávislém na vědomí člověka, je základem celé Didaktiky Komenského. Onen objektivně existující svět je přístupný lidskému poznání. Je úkolem vyučovatelského umění předváděti mládeži tento objektivní svět a zákony v něm vládnucí a objasňovati jí na těchto věcech znalost světa.

»Lidé musejí být vyučováni, pokud je to jen možno, nikoli z knih čerpati vhléd, nýbrž s nebe a země, z dubů a buků, t. j. musejí poznati věci samy a prozkoumati, nejen cizí pozorování a svědectví o věcech.«²¹⁾

Takové jasné poznání však musí vycházeti z toho, aby člověk svými smysly vnímal věci a jevy objektivně existující. Smysly jsou nejdůležitější a stálí vůdci vědy, ony jsou pevné základy vědy.

Komenský si tu osvojuje zcela materialistické náběhy sensualistické filosofie, podle které nic nemůže být poznáno a rozumem osvojeno, co dříve nebylo vnímáno smysly.

Nemohou tedy nepochopená slova, cizí pozorování a svědectví o věcech zaručiti skutečný život, nýbrž jenom zkoumání věcí a jevů samým žákem, tedy zkoumání, které musí začít smyslovým chápáním věcí okolního světa. »Ničemu,« tak a podobně zní vždy opět se vracějící myšlenka Komenského, »se nesmí vyučovati na podkladě pouhé autority, nýbrž tak, že se věci předkládají smyslům a rozumu.«

Při studiu jevů musí být však žák veden také k poznání příčin těchto jevů. Musí se tomu učit tak, aby viděl onen jev, jeho souvislost, ve spojení s jinými a v jeho podmíněnosti skrze jevy jiné. Musí být způsobilý, aby postupoval při posuzování jevu od celkového dojmu k přesnému pozorování jednotlivých stránek a částí. Jedině tak bude dosaženo skutečného poznání světa.

Vidíme tedy, že se Komenský velmi správně dívá na smyslové vjemy jako na východisko všeho poznání, že kromě toho nevyžaduje toto náporné vnímání věcí pro ně samé, nýbrž že při tom také směřuje k poznání podstaty věcí a příčin jejich bytí. Ale toto materialistické stanovisko nedodržuje Komenský důsledně. Vývoj vědeckých poznatků je v přírodovědeckých oblastech relativně nižší a velcí francouzští materialisté ještě o století později upadají při posuzování společenských vztahů do idealistického způsobu nazírání. Ani u Komenského nejsou ještě namnoze

²⁰⁾ Tamtéž, str. 121.

²¹⁾ Com. Did., str. 47. Překlad C. Th. Liona, Langensalza 1904.

odvozeny příslušné důsledky z jeho materialistických předpokladů. Na jiném místě jmenuje na příklad jako pramen poznání kromě skutečného smyslového poznání ještě rozum a Písmo svaté.

V souhlase s tím také ve své »Fysice«, knize to, při jejímž sepsání zdůrazňuje zásadu vycházeti od pozorování věcí samých, rozepisuje se několikrát o andělech v nebi a jiných irrealních věcech. Nehledíme-li k tomu, musíme uznati, že Komenský nestanoví ještě přesně kvalitativně jinou podstatu vjemu vůči myšlení a dialektický vztah mezi vjemy a rozumovým theoretickým pronikáním předmětu. Pokud jde o význam praxe jako kritéria pravdy, v leninské teorii poznání zdůrazněný, tu se vyskytují u Komenského jako důsledek materialistických náznaků místy poznámky, které ukazují, že tuší onu úlohu praxe pro poznání. Tak na jednom místě dovozuje, že ke vzdělání patří také »četné spisy«, »kterými dokazujeme poznání podstaty věcí a spojení praxe s teorií«. V práci řemeslníků se prý ukazuje zřetelně, co může vykonat správná theorie, zde matematika a mechanika. A naopak: Řemeslníci (technická umění) by mohli dokázati s pomocí výrobků své práce správnost užitých teorií. »Konají totiž, co slibují, jinak než filosofové, politikové a theologové.«²²⁾

U Komenského se však praxe všeobecně posuzuje jako užitá theorie a nechápe se ještě jako skutečný důkaz správnosti lidského poznání praktická činnost člověka, která zasahuje do přírody a společnosti a přeměňuje je. Přímý a nutný následek onoho materialistického principu, že poznání a skutečné porozumění věcí má původ ve smyslovém vnímání objektivně existujícího vnějšího světa a že z něho musí vycházet, jest Komenského didaktický požadavek názornosti při každém vyučování. »Všechno autopsií, zkušeností,« píše ve 20. kapitole Didaktiky. Tam však, kde přímý názor není možný, mají nastoupiti na místo věcí aspoň vyobrazení věcí. Tento princip sleduje Komenský ve svém »Orbis pictus«, kde ke každé vyučovací jednotce je přidáno vyobrazení. Číslo, vedle důležitých slov textu, odkazuje žáka na místo obrázku, na němž je zobrazen předmět nebo děj, který je označen příslušným slovem.

Ale učitel se nemá spoléhati na knihu a obrázky. Bude dobře všechno, co bývá ve třídě probíráno, namalovati nebo napsati na stěnách učebny, ať už jsou to naučení a pravidla či obrázky a relify předmětu, kterému se právě vyučuje. Na jiném místě zase Komenský vybízí poříditi modely věcí, které in natura mohou být dětem předváděny. Je radno, vyrobiti »autoptické nástroje«... všech věcí hodných zapamatování, aby byly ve škole po ruce a aby pak žák sám mohl na ně navázat. Uvádí jako takový učební prostředek lidskou kostru urobenou z kůže a vlnou vycpané modely svalů, útrob, všechno však v řádné poloze a ve správném poměru, nápis na každé části a označení její funkce.

Požadavek, aby vyučování podávalo mládeži znalost věcí samých a žádné prázdné formulky, žádné pojmy bez obsahu, nutí Komenského, aby

²²⁾ Panegersia (Schönebaum), str. 55—56.

zdůrazňoval, jak důležité je pro žáky užívat mateřského jazyka při vyučování a plně jej ovládat. Ne nadarmo se tedy nazývá škola požadovaná pro všechny žáky »školou mateřského jazyka«. Je to požadavek převratný, totiž že se mají všem lidem a také veliké mase národa sdíleti učené znalosti, vědění, vhléd do souvislostí a základů dění. A nescházely hlasy, které tuto možnost vůbec popíraly.

Ukázky z překladu: Marie Chlupová, Praha.